

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ І ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ

УДК. 37.015.31: 17.022.1: 373.5:7

Коновець С. В.,
д-р пед. наук, ст. наук.
співроб. лабораторії
громадянського та
морального виховання
Інституту проблем
виховання НАПН України,
м. Київ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

***Анотація.** У статті обґрунтовано методологічні засади виховання моральної самосвідомості старшокласників засобами образотворчого мистецтва. Виокремлено категорії моральної самосвідомості (свобода, гідність, відповідальність, совість, самоствердження), які відображають спрямованість морального сумління людини всередину самої себе та розкривають рівень опанування цінностями морального життя людства і творення власної особи згідно з вимірами людяності. Презентовано інноваційну методiku, що уможливиює підвищення якості впливу мистецьких творів на виховання моральної самосвідомості старшокласників.*

Ключові слова: методологічні підходи, виховання, моральна самосвідомість особистості, старшокласники, образотворче мистецтво.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими, практичними завданнями... Соціальні перетворення, що відбуваються на етапі демократичного розвитку українського суспільства, передбачають певні зміни у вихованні підростаючого покоління. Відповідно до положень Національної стратегії розвитку освіти України у 2012-2021 рр. метою виховання є ствердження принципів гуманізму, високої моральності, милосердя, шанобливого ставлення до кожної людини, підвищення рівня морального та етичного виховання молоді, його спрямованості до пізнання духовних цінностей, примноження на засадах гуманітаризації освіти світових культурних надбань.

Дослідження проблеми виховання моральної самосвідомості старшокласників саме засобами образотворчого мистецтва викликано пошуком можливостей створення оптимальних педагогічних умов для самоствердження і самореалізації учнів у суспільстві, набуття ними особистісної свободи та свободи гідності й самоствердження.

Аналіз досліджень, в яких започатковано розв'язання проблеми, виокремлення невисвітлених питань... Визначну роль у процесі дослідження проблем виховання відіграє методологія, що ґрунтовно розглядається багатьма вченими (І. Бех, Б. Бім-Бад, С. Гончаренко, І. Зязюн, М. Каган, В. Краєвський, Е. Юдін та ін.), а в теперішніх умовах вважається самостійною цариною знання, яка вміщує у собі різноманітні принципи і

прийоми, операції і форми побудови наукового пізнання.

Методологія дослідження проблеми виховання моральної самосвідомості старшокласників засобами образотворчого мистецтва базується на оптимальному використанні деяких із багатьох відомих методологічних підходів і необхідних для дослідження методів діалектичного зв'язку об'єктивних та суб'єктивних факторів виховного процесу. Зокрема методологічні засади досліджуваної проблеми ґрунтуються на: концептуальних положеннях теорії розвитку особистості та теорії пізнання; ідеях філософії, педагогіки і психології щодо виховання особистості; врахуванні методологічних принципів системності, історизму, розвитку, науковості та всебічного вивчення явищ і процесів, їх взаємозв'язку і взаємозумовленості, цілісності дослідження; використанні методологічних підходів (системного, феноменологічного, антропологічного, аксіологічного, особистісного, культурологічного, креативного).

Ключовою вимогою до сучасних педагогічних досліджень має бути «методологічна повнота і достатність, тобто застосування різних типів і рівнів методологічного аналізу» [4, с. 84]. Для вирішення поставлених у педагогічному дослідженні завдань доцільно, на нашу думку, обирати такі методи: аналіз, синтез, абдуктування (одночасне використання дедукції й індукції), систематизацію, моделювання, узагальнення, рециклінг (нове трактування вже існуючих ідей), порівняння науково-теоретичних та емпіричних даних.

Метою статті є розгляд методологічних засобів для виявлення оптимальних умов виховання моральної самосвідомості старшокласників засобами

образотворчого мистецтва загалом і самореалізації учнівської молоді у суспільстві, набуття нею особистісної свободи та свободи гідності й самоствердження зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів...

Зважаючи на актуальність проблеми виховання моральної самосвідомості старшокласників засобами образотворчого мистецтва, й ураховуючи різний ступінь ефективності методологічних підходів, на нашу думку, важливими для використання у виховному процесі є такі: системний, феноменологічний, антропологічний, аксіологічний, особистісний, діяльнісний, культурологічний і креативний.

Системний підхід сприяє виявленню загальних системних властивостей окремих елементів, що складають систему. Означений підхід як спосіб вивчення характеристик системних об'єктів на основі використання категорій: система, елемент, ціле, частина, зміст, форма, функція, зв'язок, відношення, взаємодія став предметом дослідження учених різних наукових галузей (П. Анохін, В. Афанасьєв, С. Гессен, С. Гончаренко, М. Лесечко, Ю. Сурмін та інших). За результатами наукових студій, основні положення теорії систем уможливають розуміння будь-якої системи як кінцевої множини функціональних елементів, що взаємопов'язані й взаємодіють не лише одне з одним та оточенням, але й утворюють ціле у межах часового простору.

Феноменологічний підхід ґрунтується на гуманістичних теоретико-методологічних засадах, дотичний до майже усіх течій класичної та сучасної філософії (Е. Гуссерль, О. Лосєв, К. Роджерс), де на першому плані постають проблеми значення смислу та інтерпретації. Тому є важливим для дослідження

процесу виховання моральної самосвідомості особистості.

Показовим є й те, що застосування принципів феноменологічної рефлексії та редукції відчутно сприяє саме творчому розвитку особистості, зокрема її самопізнанню і самовдосконаленню на основі усвідомлення всезагальних сутностей речей, абстрагування від частковостей, зосередження уваги до ідей, сенсів тощо. Окрім того, доцільно підкреслити, що рефлексія є необхідною передумовою і засобом будь-якої, насамперед творчої, діяльності.

Антропологічний підхід забезпечує представлення цілісного уявлення про феномен людини як найвищого «творіння» природи, а також допомагає всебічно розкрити всі явища природи, суспільного життя, людини з погляду меж буття, що базується на системному використанні даних із усіх наукових галузей, предметом вивчення яких є людина як предмет виховання і навчання, а також її творчий розвиток у педагогічному процесі. У такому контексті доцільним є твердження видатного педагога К. Ушинського, згідно з яким для того, щоб всебічно виховати людину, педагогіка повинна пізнати її у всіх аспектах.

З'ясуванню можливостей зазначеного методологічного підходу присвятили свої праці багато філософів і педагогів (Сократ, Г. Сковорода, Л. Фейєрбах, А. Шопенгауер, Р. Штейнер).

Антропологічний підхід дає змогу усвідомити життєдіяльність людини як безперервний творчий процес. На цьому наполягав Е. Фромм, підкреслюючи, що реалізація продуктивного, життєстверджуючого начала, котре базується на вітаїзмі (любові до життя), є чи не найважливішим сенсом існування людини. Учений уважав, що сама

особа, завдяки самосвідомості, розуму, уяві, здібностям до творчості, відкрита до самостворення, вона навіть може бути ідеальним мірилом не лише для самої себе, але й для усієї історії [9].

У практичній актуалізації антропологічного підходу до виховання, навчання та розвитку особистості в сучасних умовах, на думку академіка В. Кременя, слід назвати «дитиноцентризм» як один із найефективніших способів наближення освіти до індивідуальності кожної дитини з метою надання їй максимальних можливостей стати самою собою, щасливою й здатною до самореалізації. Важливим при цьому є те, що саме цей спосіб характеризується природним, а не авторитарним стилем розвитку та виховання зростаючої особистості.

Аксіологічний підхід сприяє визначенню можливостей оцінок, їх критеріїв, місця цінностей у структурі буття, об'єктивності й суб'єктивності цінностей, співвідношення різних систем цінностей поміж собою. Варто зазначити погляди дослідників (І. Зязюн, Л. Коваль, В. Рибалка, Л. Хомич, М. Шеллер), про те, що відповідно до цього підходу система педагогічних впливів спрямовується на утвердження і сприйняття таких цінностей, які пов'язані саме з людиною, оскільки вони є похідними від співвідношення категорій «світ» і «людина».

Особистісний підхід допомагає у педагогічному дослідженні враховувати і відображати волевиявлення, потреби, індивідуальні, вікові й інші особливості людини. Завдяки йому можливо стимулювати формування пізнавальних, культурних, духовних і естетичних інтересів особистості, а також виховання її моральної самосвідомості, розвиток цілісності, гармонійності та креативності.

Основою особистісного підходу є положення гуманістичної теорії про визнання людини найвищою

цінністю у суспільстві, про захист її прав на свободу, гідність, відповідальність, совість, самодостатність, всебічний розвиток і прояв власних здібностей. Ці положення були розроблені дослідниками різних наукових напрямів (І. Бех, Л. Виготський, А. Дістервег, О. Леонтьєв, А. Маслоу, А. Петровський, К. Роджерс, В. Семиченко, Е. Фромм).

Діяльнісний підхід зумовлює дослідження засобів прояву життєвої активності індивіда з урахуванням усвідомленості, доцільності й перетворювального характеру відносно створення і використання продуктів людської діяльності. Проблеми, що прямо чи опосередковано пов'язані з феноменом «людська діяльність», досліджували вчені різних напрямів теоретичного пошуку (В. Давидов, І. Зязюн, М. Каган, І. Кучерявий, О. Леонтьєв, С. Сисоєва).

Дослідники, класифікуючи різні види діяльності, основними визнали такі: пізнавальна, ціннісно-орієнтаційна, комунікативна і перетворювальна (творча). Здебільшого перетворювальна діяльність, здійснювана засобами мистецтва, є спрямованою на саморозвиток і самореалізацію людської особистості, а тому розглядається як спосіб самобуття людини. Саме у такій діяльності особистість самостверджується, самоактуалізується, само реалізується, тобо формує, відтворює і розвиває саму себе та власну самосвідомість.

Культурологічний підхід допомагає з'ясувати й обґрунтувати загальнолюдське значення культури, що має постійно доводитися і підтверджуватися у життєдіяльності індивіда, спрямованому на виявлення та реалізацію первісного сенсу культурних надбань й для морального виховання особистості. Сучасні вчені (І. Зязюн, В. Рибалка, О. Рудницька, Г. Філіпчук, О. Шевнюк, Г. Шевченко, Б. Юсов та ін.),

які розв'язують проблеми культурології в освіті, визнали два способи її опанування: апологенетичний (коли за початок відліку береться певний набір і обсяг найвищих досягнень людства у галузі культури) та генетичний (коли культурологічні знання та уявлення взаємопов'язуються з потребами і перспективами розвитку особистості та набуваються шляхом їх активної актуалізації у життєдіяльності кожної людини).

Креативний підхід як один із відносно нових методологічних підходів, фокусує увагу на визначенні особистісних властивостей індивіда, які віддзеркалюють його глибинні якості для створення оригінальних ідей, відкриттів, цінностей, прийняття нестандартних рішень у розв'язанні різноманітних проблемних ситуацій. Креативний підхід, за висновками вчених (М. Айзенка, А. Грецова, Н. Єрмолаєвої-Томіної, А. Маслоу, К. Роджерса, Н. Рождественської, Е. Торренса та ін.), сприяє ґрунтовному аналізу незвичайних педагогічних фактів і явищ, виокремленню, обґрунтуванню й розробці рекомендацій щодо формування і актуалізації творчого потенціалу особистості, виявлення творчих ресурсів та засобів їхньої реалізації у практичній діяльності.

У дослідженні проблеми виховання моральної самосвідомості старшокласників засобами мистецтва зазначений підхід може суттєво допомагати у вирішенні питань стосовно:

- виявлення нових проблем у типових етичних ситуаціях;
- виділення найефективніших шляхів і методів розв'язання актуальних практичних проблем;
- комбінування новітніх способів діяльності з відомими раніше;

- застосування оптимального переносу набутих підростаючою особистістю досвіду, знань та умінь шляхом удосконалення умов навчання образотворчого мистецтва та власного творчого самоствердження.

Як відомо, категорії *моральної самосвідомості* відображають спрямованість морального сумління людини всередину самої себе. Вони розкривають рівень опанування цінностями морального життя людства та творення власної особи згідно з вимірами людяності. До таких цінностей (якостей) особистості належать: *свобода, гідність, совість та самоствердження.*

На думку М. Бахтіна, в людині завжди є щось, що лише вона сама може відкрити у вільному акті *самосвідомості* та слова – те, що не піддається зовнішньому визначенню. Таким чином, коли людина спілкується з іншими людьми, вона виділяє себе з оточення, сприймає себе як «Я», виступає для самої себе як «Я». Переживаючи наявність свого «Я», людина знаходиться на шляху розвитку власної самосвідомості [1].

Відомо, що в юнацькому віці особливо активізується прагнення до самосприйняття, до усвідомлення свого місця у житті й самої себе як суб'єкта відносин із оточенням. Отже, саме у старшокласників формується образ власного «Я» («*Я-образ*» відносно «*Я-концепції*»).

За висновками вченого-психолога А. Петровського, образ «Я» – це стійка, не завжди усвідомлена та пережита як неповторна система уявлень індивіда про самого себе, на основі якої він проектує свою взаємодію з іншими [5].

Наведено трактування дослідника В. Петрушенка щодо сутності «Я», а саме:

1. «Я» – форма фіксації внутрішньої єдності та центрального самозосередження сформованої людської свідомості;

2. «Я» – у деяких філософських вченнях найбільш виправданий і достовірний вихідний пункт для розгортання будь-яких усвідомлень та актів думки в силу його самонаданості та незаперечної очевидності;

3) «Я» – у фрейдизмі один із шарів людської психіки, що уособлює свідоме [6].

Учений запропонував такі варіанти тлумачення поняття «самосвідомість»:

а) те ж саме, що і саморефлексія, або здатність свідомості до сприйняття своїх власних дій і станів;

б) усвідомлення людиною самої себе, своїх відмінностей від інших людей;

в) форма пізнавальної діяльності, коли людина сама для себе стає об'єктом пізнання;

г) рівень функціонування свідомості, на якому будь-які акти останньої супроводжуються їх фіксацією збоку самої свідомості (наприклад, «я знаю, що я знаю»).

Тим самим образ «Я» вписується до структури особистості та виступає як установка відносно самого себе, і має три компонента: когнітивний, емоційно-оцінний та поведінковий. Відтак, образ «Я» і передумова, і наслідок соціальної взаємодії, оскільки фактично він є не статичним, а динамічним утворенням особистості.

Як відомо, особистісна *свобода* вважається провідною цінністю життя окремої особи чи соціальної групи. Проблема виховання індивіда, який свідомо прагне до особистісної свободи способом самореалізації набуває все більшого значення для дослідників різних наукових галузей і натеper є

найоптимальнішим варіантом розвитку і морального виховання учнівської молоді.

З огляду на те, що в сучасних умовах особистісна свобода набуває значення стимулюючого фактору в процесі самореалізації індивіда в соціумі та різних видах власної життєдіяльності, дослідники вважають, що людина, яка творить – це, перш за все, людина вільна. Відтак, стає ймовірним і конче необхідним використання особистісного підходу в процесі виховання сьогочасної учнівської молоді.

Таким чином, виховання особистісної свободи необхідне для ознайомлення старшокласників із особливостями самопізнання, самоаналізу, самозаглиблення, самореалізації, концентрації уваги, комунікативних здібностей, самоповаги та поваги до інших, вільного і самостійного визначення життєвих цінностей, цілей та способів їх досягнення.

Виховання особистісної свободи як складової моральної самосвідомості в процесі творчої самореалізації засобами образотворчого мистецтва та творчої діяльності, безперечно, є одним із найефективніших способів, що характеризується ступенем соціально активної «задіяності» молоді людини у суспільних відносинах та сприяє розвитку творчої активності, цілеспрямованості, свободи вибору засобів самовираження та самоствердження.

Учені називають феномен *самоствердження* асертивністю (досл. – переконання), що передбачає формування у людини такої поведінки, завдяки якій вона володіє усвідомленим проявом емоцій; спроможністю висловлювати власну точку зору; наполягати на своїх переконаннях; незважаючи на непримиренність поглядів, поважати своїх опонентів; уміннями прощати інших осіб та адекватно сприймати критику відносно себе.

Отже, асертивність передбачає, що людина має все вирішувати сама за себе і бути відповідальною за наслідки таких рішень.

Іншу якість людини – *гідність* учені (В. Войтко, З. Карпенко, Я. Коломінський, В. Мовчан, Н. Побірченко, В. Нестеренко, В. Рибалка, В. Сухомлинський, І. Фролова) трактують як об'єктивну цінність особистості, її соціальну значимість та властивість за якою особа чинить так, як належить її сутності, як має чинити саме людина.

Іншими словами, гідність означає цінність людини для інших людей, для суспільства, незалежно від її соціального стану, професії, національності та іншого. Гідність також означає оцінку людиною себе як моральної особистості, яка є важливою для суспільства. Окрім того, гідність є позитивним оцінно-емоційним ставленням людини до самої себе у формі самосвідомості. Отже, гідність як повага до самої себе – це те, що найбільше підносить людину, оскільки задовольняє потреби у позитивній самооцінці своїх вчинків, самоповазі та усвідомленої гордості за себе.

Таким чином, обґрунтування сутності поняття «гідність», передусім, має базуватися на цілісній сучасній теорії особистісно орієнтованого виховання академіка І. Беха, на думку якого, гідність слід розуміти «як надцінність, основу духовної свободи, усвідомлення і переживання особистістю самої себе у сукупності морально-духовних характеристик» та відповідно у кожного суб'єкта виховання необхідно формувати здібності та прагнення усвідомлювати і вдосконалювати себе саме як особистість, як найвищу соціальну цінність [2].

На думку іншого вченого-психолога В. Рибалки, усвідомлення людиною власної гідності є формою самосвідомості і самоконтролю особистості й на

ньому ґрунтується вимогливість людини до самої себе, а також така її якість, як совість [7].

Поняття «совість» відображає самооцінку суб'єктом моральної цінності власних намірів та дій, отже, і цінності власної особи. За висловом Е. Фромма, істинна совість є невід'ємною рисою повноцінно розвинутої особистості, оскільки, керуючись вимогами свого сумління, така особа утверджує себе [9, с. 343].

Совість також є вищим уособленням духовних чеснот людини, її людяності. У сутності поняття «совість» відображено явище індивідуалізації становлення особи до самої себе з огляду відповідальності себе як індивідуальної життєвості всезагальному поняттю «людина». Водночас, совість не є чимось незамінним, оскільки розвиток самосвідомості та людської гідності виявляє себе у світі особи як удосконалення самооцінки у міру зростання її критичності.

Отже, совість є усвідомленою потребою вибирати морально необхідне, що робить людину піднесеною над життєвими обставинами, тому совість – це джерело моральної величі людини.

Вибір засобів образотворчого мистецтва для виховання моральної самосвідомості старшокласників є важливим, оскільки наше сьогодення підтверджує положення про важливість взаємозв'язку мистецтва та особистості. Відомо, що образотворче мистецтво впливає на особистість, певною мірою виховуючи та удосконалюючи її, а особистість знаходить у мистецтві задоволення широкого діапазону важливих для неї потреб й підтримує певну емоційну стійкість. Але насамперед образотворче мистецтво сприяє входженню людини у світ краси, стає для неї важливим орієнтиром щодо певних моральних, етичних і культурних цінностей.

Використання образотворчого мистецтва у цьому процесі вважаємо ефективним, оскільки саме цей вид мистецтва завдяки своїй універсальності розвиває емоційно-почуттєву сферу людини, поглиблює її знання, інтенсифікує візуальний і сенсорний досвід, формує загальну та естетичну культуру, оскільки, з погляду В. Сухомлинського, навчає «бачити у красі навколишнього світу духовне благородство, доброту, сердечність і на основі цього утверджувати прекрасне в собі» [8, с. 369].

Цілком справедливими є переконання В. Сухомлинського, що справжнє пізнання мистецтва починається там, де людина осягає прекрасне для себе, для повноти свого духовного життя, живе у світі мистецтва, прагне прилучатися до прекрасного. Головними пріоритетами у педагогічній теорії і практиці вченого були – Людина і Краса, які педагог визнавав «могутнім джерелом моральної чистоти, духовного багатства».

Завдання образотворчого мистецтва передбачають розвиток усвідомлення явищ художньої культури та їхньої ролі в житті людини, суспільства; вихованні активного естетичного ставлення до явищ дійсності та мистецтва; систематичному та цілеспрямованому розвитку візуального та естетичного сприймання; формуванні практичних навиків та умінь у різних видах творчої діяльності; виявленні й удосконаленні художньо-творчих здібностей; послідовному формуванні культури та цілісному розвитку особистості.

Нинішня послідовна політика стосовно удосконалення системи освіти шляхом зміни пріоритетності виховної, розвивальної та навчальної функцій образотворчого мистецтва у бік переважання перших двох уможливорює результативність впливу мистецьких творів на естетичне виховання і творчий

розвиток школярів. Це дає змогу поступово ліквідувати хибну практику, за якої вивчення творів образотворчого мистецтва в школі здійснювалося переважно під час засвоєння учнями певного обсягу інформації мистецтвознавчого характеру, що, вочевидь, є тільки пасивною формою його опанування. А споглядання, співпереживання та сприймання художнього образу твору в цих випадках за окремими винятками майже не відбувалося.

Отже, на нашу думку, зазначене явище потребує докорінного перегляду. Насамперед доцільно змінити структуру та зміст процесу вивчення мистецьких творів, виділивши такі його основні компоненти, як: ознайомлення, сприймання та оцінювання творів образотворчого мистецтва.

Особливо актуальними у контексті проблеми виховання моральної самосвідомості старшокласників є сприймання та оцінювання творів образотворчого мистецтва, які сприяють процесу формування навичок цілісного пізнання твору образотворчого мистецтва, відчуття його образної природи у єдності форми та змісту, орієнтування щодо його естетичної та етичної цінності.

Для такого процесу важливо, щоб суб'єкт, який сприймає, оволодів навичками оцінної діяльності (уявою, аналізом, асоціативним та образним мисленням), а об'єкт був справді естетично й етично цінним. Однак такі сторони процесу вивчення мистецьких творів, як сприймання та оцінювання, ще не набули у вітчизняній мистецькій освіті необхідного поширення і здійснюються лише епізодично на уроках образотворчого мистецтва та інколи на уроках літератури, історії, народознавства. Хоча широкі можливості естетичного сприймання та оцінної діяльності як досить результативних видів навчальної роботи очевидні, оскільки підтвержені

сучасною педагогічною практикою та численними науково-експериментальними дослідженнями.

Здійснення порівняльного аналізу краще робити на прикладі 2-х – 3-х творів, шляхом колективного обговорення, дискусії або бесіди. Це дасть змогу найбільш повно та адекватно оцінити репрезентовані твори, співставляючи їхній зміст, емоційну напругу зображених подій, склад і відповідні ролі діючих осіб, композиційну будову, художньо-технічні виражальні засоби, загальний настрій, значення окремих подробиць і деталей, образну самодостатність та силу її морально-естетичного впливу. Крім того, порівняльний аналіз значно активізує увагу глядачів, розвиває їхню зорову та асоціативну пам'ять, уяву, образне мислення, естетичні смаки, оцінки, потреби.

Тож за умов оптимальної організації процесу сприймання та оцінювання творів образотворчого мистецтва у більшості школярів якісно поглиблюється пізнання, розвиваються навички сприймання художнього образу (як однієї з основних естетичних цінностей твору, удосконалюється оцінна діяльність. Крім того, сучасні наукові спостереження констатують, що емоційні переживання від сприймання мистецтва мають для багатьох цілком самостійну цінність.

Зокрема Л. Виготський визначною психологічною особливістю процесу сприймання мистецького твору називає його певну «післядію», котра проявляється у двох формах: першої – так званої моральної післядії, що існує у вигляді внутрішньої, іноді навіть випадкової уваги і другої – пізнавальної, як установки щодо наступних дій [3, с. 283]. Учений запевняє, що акти творчості і сприймання у мистецтві можна вважати тотожними, але при цьому процес сприймання є репродуктивним.

Щоб кожна людина була спроможна не лише інтуїтивно, а й свідомо сприймати красу довкілля та його художньо-образне відображення в творах мистецтва, у неї насамперед мають бути розвиненими: творче мислення, пам'ять, інтелект, інтуїція, досвід, уява, асоціативність, спостережливість. Саме це дає людині змогу насправді не тільки споглядати світ прекрасного, милуватися, захоплюватися ним, а й естетично оцінювати, а згодом навіть успішно самореалізовуватися у власній творчості.

Відомо, що між пізнанням у вузькому розумінні та оцінкою існує відносна протилежність у межах нерозривної єдності. Таким чином, оцінка стимулює пізнання, а подальше поглиблення пізнання уточнює оцінку. Для повноцінного ознайомлення, сприймання та оцінювання творів образотворчого мистецтва людина, передусім, повинна оволодіти деяким обсягом знань, умінь, уявлень і навичок у зазначеній галузі. Усе це дає змогу не лише відкривати для себе таїни образотворення, а й, наприклад, поглиблювати рівень обізнаності про мистецтво рідного краю і людей, які своєю натхненною працею його прославляють.

Помітно сприяє цьому і розширення спектру занять із образотворчого мистецтва в навчальних закладах різного типу шляхом якісного оновлення їхнього змісту. Найбільш оптимальними, на нашу думку, є:

а) заняття ознайомлення з творами образотворчого мистецтва з певної тематики або серіями таких творів;

б) заняття вивчення творчості окремих художників, у перебігу яких проводяться бесіди, лекції, обговорення стосовно творчого шляху одного або декількох митців;

в) заняття зі сприймання та оцінювання творів

образотворчого мистецтва, під час яких організовується обговорення певного художнього твору або низки творів.

За структурою такі заняття здебільшого мають комбінований характер. І хоча, на перший погляд, вони дещо схожі між собою, насправді, відрізняються одне від одного відповідною темою, метою та завданнями. Орієнтовна структура означених занять охоплює такі етапи: організація уваги (у разі сприймання – установка на сприйняття); розповідь або лекція викладача; демонстрування наочних засобів навчання (з паралельним коментарем, бесідою або обговоренням); інструктаж (вербальний або візуально-діяльнісний); практична, творча або оцінна діяльність; аналіз та оцінка створених (або сприйнятих) художніх робіт.

Звичайно, кожному окремому заняттю «відповідає» певний набір форм, методів і методичних прийомів. Серед відомих і традиційних слід виділити такі ще малопоширені або інноваційні, як: порівняльний аналіз, моделювання, ігровий метод, дискусія, тренінг, метод проблемних та експериментальних ситуацій, колективна творча діяльність тощо.

При цьому, особливу увагу доцільно приділяти роботі із сприймання творів образотворчого мистецтва безпосередньо в умовах художніх музеїв, галерей, виставок, художніх майстерень, оскільки результативність сприйняття художнього оригіналу завжди значно вища від споглядання будь-якої, навіть дуже високоякісної, репродукції. Значний виховний і творчо-розвивальний вплив мають і зустрічі з представниками різних художніх професій, насамперед ознайомлення старшокласників із їхніми творами та умовами роботи в творчих спілках і майстернях, художніх студіях, школах та гуртках.

Висновки і перспективи подальших досліджень...

Таким чином, можна стверджувати, що оптимальне використання всіх можливостей образотворчого мистецтва як засобу виховання моральної самосвідомості старшокласників – не лише можливе, але й надзвичайно потрібне в процесі їхнього навчання у загальноосвітніх навчальних закладах. Від цього, безсумнівно, залежить якість морально-етичного впливу образотворчого мистецтва на особистість, що обумовлюється такими чинниками: формування обсягу знань із теорії образотворчого мистецтва; набуття умінь та навичок сприймання творів образотворчого мистецтва; оптимізація оцінної та художньо-творчої діяльності; актуалізація естетичного, етичного і творчого досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Человек в мире слов / Михаил Михайлович Бахтин; [сост., предисл., прим. О. Е. Осовского]. – М. : Рос. открыт. ун-т, 1995. – 140 с.
2. Бех І. Д. Гідність як духовний геном особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія : Вісн. НАПН України. – К. : «Педагогічна преса», 2009. – № 1(62). – С. 76 – 89.
3. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1997. – 379 с.
4. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : методологічні поради молодим науковцям / Семен Устимович Гончаренко. – К.; Вінниця : ПЛАНЕР, 2010. – 308 с.
5. Петровский А. В. Быть личностью / А. В. Петровский. – М. : Педагогика, 1990. – 111 с.
6. Петрушенко В. Л. Філософія: короткий навчальний словник: терміни і поняття /

В. Л. Петрушенко. – Львів: «Магнолія – 2006», 2009. – 264 с.

7. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: [монографія] / за ред. Г. О. Балла; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К.: ІПППО АПН України, 1998. – 160 с.

8. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.3. – 1997. – С. 73.

9. Фромм Э. Человек для себя: исследование психологических проблем этики / Эрих Фромм; пер. с англ. Л. А. Чернышевой. – Минск: ПКМП Коллегиум, 1992. – С. 90.

REFERENCES

1. Bakhtyn M. M. Chelovek v myre slov / Mykhayl Mykhaylovych Bakhtyn; [sost., predysl., prym. O. E. Osovskoho]. – M.: Ros. otkryt. un-t, 1995. – 140 s.

2. Bekh I. D. Hidnist' yak dukhovnyy henom osobystosti / I. D. Bekh // Pedahohika i psykholohiya. – 2009. – # 1(62). – S.

3. Vyhotskyu L. S. Psykholohyya yskusstva / L. S. Vyhotskyu. – M.: Pedahohyka, 1997. – 379 s.

4. Honcharenko S. U. Pedahohichni doslidzhennya: metodolohichni porady molodym naukovtsyam / Semen Ustymovych Honcharenko. – K.; Vinnytsya: PLANER, 2010. – 308 s.

5. Petrovskyu A. V. Vyт' lychnost'yu / A. V. Petrovskyu. – M.: Pedahohyka, 1990. – 111 s.

6. Petrushenko V. L. Filosofiya: korotkyu navchal'nyy slovnyk: terminy i ponyattya / V. L. Petrushenko. – L'viv: «Mahnoliya – 2006», 2009. – 264 s.

7. Rybalka V. V. Osobystisnyy pidkhid u profil'nomu navchanni starshoklasnykiv: [monohrafiya]. / za red. H. O. Balla; In-t pedahohiky i psykholohiyi prof.

osvity APN Ukrayiny. – K. : IPPPO APN Ukrayiny, 1998. – 160 s.

8. Sukhomlyns'kyy V. O. Vybrani tvory v 5-ty t. – K. : Radyans'ka shkola, 1977. – T.3.– 1997. – S. 73.

9. Fromm Э. Chelovek dlya sebya: yssledovanye psykholohycheskykh problem etyky / Э. Fromm; per. L. A. Chernyishevoy. – Mynsk : PKMP Kollehyum, 1992.– S. 90.

Konovets S.V. Methodological Foundations of Upbringing of Moral Self-identity of High School Students by Means of Fine Arts

Annotation. In the article the methodological approaches in upbringing of moral self-identity of pupils by means of art are justified. The category of moral self-identity (freedom, dignity, responsibility, conscience, self), which reflects the focus of moral conscience of man within himself and reveal the level of mastery of the moral values of human life and the creation of its own identity according to measurements humanity are consider. The application in the teaching practice of this method, when a succession of priority educational, developmental and educational functions of fine art toward dominance of the first two enables improvement of quality artwork impact on the education of the moral self-identity of high school students is represented.

Keywords: methodological approaches, education, moral self-identity, high school, fine art.

Коновец С. В. Методологические основания воспитания морального самосознания старшеклассников средствами изобразительного искусства

Аннотация. В статье обоснованы методологические основы воспитания нравственного самосознания старшеклассников средствами

изобразительного искусства. Выделены категории морального самосознания (свобода, достоинство, ответственность, совесть, самоутверждения), которые отражают направленность моральной совести человека, раскрывают уровень овладения ценностями нравственной жизни человечества и созидания собственной личности в соответствии с измерениями человечности. Презентовано инновационную методику, что делает возможным повышение качества влияния художественных произведений на воспитание нравственного самосознания старшеклассников.

Ключевые слова: *методологические подходы, воспитание, моральное самосознание личности, старшеклассники, изобразительное искусство.*